

ETNIČKI IDENTITET KAO STRATEŠKI MODUS PREŽIVLJAVANJA

Sažetak

U Bosni i Hercegovini nalazimo tri različite etničke zajednice zato što su najmanje tri prošla imperija imala dovoljno snažan utjecaj na lokalno stanovništvo da bi velikom broju njegovih pripadnika odredili posebnu sudbinu. Ovaj sudbonosni utjecaj posljedica je procesa (pozitivne i negativne) akulturacije. Kulturnom utjecaju velikih imperija koji su vladali à la longue durée nije se moglo umaći, ali se nije smjelo ni posve podleći. U burnoj povijesti ovoga dijela svijeta, u kojoj je jedno carsko prijestolje bivalo nadomještено drugim, istrebljenje i asimilacija bili su stalne smrtne prijetnje za kolektivni opstanak.

Svaka etnička zajednica ima svoju povlaštenu imperijalnu referenciju, dok istovremeno odbacuje slične referencije svojih susjednih zajednica. One se međusobno razlikuju jer njihov izbor konstitutivne imperijalne kulture nije isti. Ono što je za jednu etničku zajednicu pozitivan imperijalni utjecaj, nekad u prošlosti usvojen kao krucijalni element njezina identiteta, za druge dvije je to negativan, često i posve poguban utjecaj koji treba, makar naknadno, odbaciti.

Ključne riječi: *etnički identitet, vjerski identitet, imperiji, ratovi, akulturacija, istrebljenje, preživljavanje, sudbina, kolektivno sebstvo*

UGO
VLAISAVLJEVIĆ*

UDK:

323.1(497.6)

321.01(497.6)

316.3(497.6)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 6. listopada

2014.

* Dr. sc. Ugo Vlaisavljević,
red. prof., Filozofski
fakultet Univerziteta u
Sarajevu,
vlaisugo5@gmail.com

Uvod

Sudbinska vezanost etničkoga i političkog u modernome dobu može poroditi sumnju da etničko i nema nikakvu drugu prirodu doli političku. To je samo jedna vrsta politike. U tome slučaju politikom se, nekom drukčijom, ne-etničkom politikom, ono etničko možda može i ukloniti. Ako se pritom u politici ne vidi ništa što bi na bitniji način nadmašivalo intervenciju države na društvo, onda se u gradnji nekoga oblika državnoga ustrojstva vidi način uklanjanja ove iluzorne „kolektivne subjektivnosti“¹ koju nazivamo etnijom ili etničkom nacijom. No, ako etničko u novijem dobu ne može preživjeti bez politike koja preuzima brigu nad njime, to ne znači da je ono svodivo na supstanciju političkoga. Još manje je to puka posljedica djelovanja neke države na društvo. Upravo novija povijest ovoga dijela svijeta pokazuje da etnički identitet preživljava i nadživljava državne i pravne poretke. Ali ne nipošto kao neka gotova stvar koja se opire promjenama i ostaje postojana u svome identitetu usprkos svim izvanjskim utjecajima. Za etnički identitet možda nije dovoljno reći da preživljava i nadživljava državne i pravne poretke. Taj činjenični uvid može biti pretvoren u početnu definiciju etničkoga: to je upravo *ono što kao postojano biće zajednice i kao riznica trajnih zajedničkih vrijednosti preživljava i nadživljava državne i pravne poretke*.

Ostajući izvan smrtnoga zagrljaja svake države u trenutku njezine propasti, etničko, barem u modernome dobu, ne može opstati bez politike, ono nije ništa drugo nego ova ili ona etnopolitika na djelu. Zato je i razumljivo što svaka iole trajnija i utjecajnija državna politika ostavlja snažan pečat na etnički identitet, uvjetuje njegove veće ili manje promjene. A u lokalnoj povijesti može se govoriti o istinskim metamorfozama. Od jednoga do drugoga državno-pravnog poretka oblikovale su se različite konfiguracije lokalnih etničkih identiteta, ustvari etničkih ličnosti.²

Za odgonetanje prave prirode etničkih identiteta treba u retrospektivnoj analizi pratiti ove metamorfoze kao ključne momente u njihovoj genealogiji i to kroz:

- 1) smjenu državnih poredaka i stanje kolektivnoga identiteta u njihovu okrilju („zajednica građana“ vs. „zajednica preživljava“)
- 2) odnos prema Značajnim Drugima: etnički identitet je relacijskoga karaktera (Frederik Barth).

¹ O konceptu ove kolektivne subjektivnosti vidi primjerice Steve Reicher – Nick Hopkins, *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 2001., str. 3-4 et passim.

² Georges Devereux, „Ethnic Identity: Its Logical Foundations and Its Dysfunctions“, *Ethno-psychoanalysis: Psychoanalysis and Anthropology as Complementary Frames of Reference*, University of California Press, Berkeley, 1978., str. 136-176.

1. Srodnička zajednica

Ako izvjesna društvena grupa shvaća društvene veze koje je sačinjavaju i grade kao veze srodstva koje njezine članove povezuju „na prirodan način“, kroz filijaciju, s predcima, sa zajedničkim predcima koji su bili u još neposrednijem srodničkom odnosu, onda obično govorimo o *etničkoj zajednici*. Naglasak kod ovoga tipa društvene grupe upravo je na zajedništvu, na povezanosti koja je mnogo izraženija, znatno „gušća“, dakako, naizgled mnogo „prirodnija“ od onoga tipa bivanja zajedno koje nazivamo društvom. U klasičnoj distinkciji pri kategorizaciji ljudskoga načina *biti-zajedno* (*Mitsein*), etničko upravo na uzorit način opisuje ono što je *Gemeinschaft* u odnosu na *Gesellschaft* (F. Tonnies). Dok je tipičan način bivanja u društvu odnose nje prema drugima kao građanina prema sugrađanima, što pretpostavlja modernu državu koja pruža institucionalni okvir takvu „neprirodnom“, „apstraktnom“ (D. Schnapper) općenju na temelju statusa, etničko zajedništvo je svagda shvaćeno kao konkretno i neposredno, prirodno i intimno, a njegov uobičajeni model je bratstvo. Tako bratstvo među članovima izvjesne grupe može biti znak da je riječ o etničkoj zajednici, ali ne mora svako bratstvo biti etničko. U modernome dobu pojava bratstva može biti znak velike solidarnosti koju izvjesna grupa ljudi iskušava u borbi za svoje političke ciljeve ili u dobu velike prijetnje svome opstanku. Etničko bratstvo je bratstvo po filijaciji³, to je uvjerenje koje dijele sinovi o svome zajedničkom podrijetlu na čijem početku stoji praotac, o dalekome krvnom srodstvu s njime. Bratstvo je u ovome slučaju transgeneracijsko, ono je zajedništvo po srodstvu *à la longue durée*.

Sociološki bi se moglo poći od ovoga etničkog samorazumijevanja, od načina na koji pripadnici izvjesne etničke skupine razumijevaju svoje društvene veze, ma koliko ono bilo „subjektivno“ i „iluzorno“. Sljedeća odrednica bi se mogla pokazati kao dovoljno praktična i operativna u bavljenju zajednicama za koje sumnjamo da su etničke: ako neka društvena grupa sebe razumijeva kao transgeneracijski oblik zajedništva i to zajedništvo doživljava kao povezanost po srodstvu, onda je riječ o etniji. Ovaj „subjektivni kriterij“, svijest o sebi pripadnika izvjesne društvene grupe, može biti veoma koristan u nastojanju k objektivnoj analizi određenih društvenih odnosa. To ne znači da se zdravo za gotovo usvaja ovo uvjerenje o srodstvu, da se smatra nečim vjerodostojnim, nego da se u ovom uvjerenju vidi važan pokazatelj određenoga društvenog stanja, jer ono drži na okupu, i to na izvjestan veoma izražen način, izvjesnu grupu ljudi. Druge vrste mogućih konkurentnih bratstva, revolucionarno bratstvo, bratstvo po oružju ili po vjerskoj pripadnosti, nemaju ovu karakteristiku vjerovanja u

³ O konceptu filijacije vidi primjerice Pierre Bonte – Michel Izard, *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*, Quadrige, PUF, Paris, 2000., str. 280-281.

„krvno srodstvo“. Ako doista odbacimo kao iluzorno vjerovanje u srodstvo velikoga broja ljudi, što u većini slučajeva imamo dobre razloge da učinimo, onda treba u specifičnim povijesnim okolnostima, u vremenskome rasponu koji se proteže kroz stoljeća, dokučiti koji su to uzroci i motivi mogli međusobno toliko približiti ljude u jednoj, pa drugoj, pa trećoj itd. generaciji, da sebe vide kao potomke jedne izvorne srodničke grupe (roda, plemena, klana i slično).

2. Životna zajednica, kulturni oblik i sudbinska upućenost

Nema sumnje da se u tome transgeneracijskom postojanju uvijek radi o *sudbinskoj upućenosti* izvjesnoga broja ljudi jednih na druge i da je ta upućenost sudbinska upravo po tome što ne ovisi o volji pojedinca nego o događanjima koja pogađaju njegovu zajednicu. Neka je zajednica etnička upravo po tome što je sudbina zajednice ono što određuje sudbinu svakoga pojedinca u njoj. Pojedinaac ne pripada nekoj izvjesnoj etničkoj zajednici prije svega onda kada ga njezina sudbina, pogotovo stradanje velikoga broja njezinih pripadnika ili pak opasnost njezina potpunog nestanka, ni na koji način ne pogađaju (što nije isto kao reći: ne zanimaju). Možemo to izreći i na drugi način: *zajednica kao zajednica može imati sudbinu samo ako je etnička*.⁴ A možda je glavni uvjet za to da je njezina najvažnija stvar, ono oko čega se zajednica okuplja kao zajednica – *preživljavanje*.

Dakako, i bilo koja druga vrsta zajednice koja inzistira na svojoj čvrstoj povezanosti, na velikoj solidarnosti, može se boriti za svoje preživljavanje, za opstanak koji računa na trajanje iz jedne generacije u drugu. Ontološka pretpostavka svake takve zajednice jest život koji traje, izvjestan oblik besmrtnosti kojeg jamči prenošenje izvjesnoga naslijeđa iz generacije u generaciju. Međutim kod drugih zajednica uvjet njihova opstanka je očuvanje izvjesnoga kulturnog naslijeđa, znanja, vjerovanja i običaji, religijskog, političkog ili nekog drugog svjetonazora, dok je kod etničke zajednice upravo riječ o tome da se *zajednici kao zajednici, nosiocu takva naslijeđa, osigura vječni život*. Život bez kojeg nema niti može biti bilo kakva naslijeđa treba trajati i trajati, ali kao *život jedne određene zajednice*.

⁴ Ovdje preuzimamo Bauerov koncept „zajednice sudbine“, ali ga vezujemo za etničku prije nego za nacionalnu zajednicu. Važno je ovdje imati u vidu i njegovo određenje te zajednice: „Zajednica sudbine ne znači podvrgnutost jednoj istoj sudbini nego, radije, zajedničko iskušavanje iste sudbine u stalnoj komunikaciji i trajnoj međusobnoj interakciji.“ Otto Bauer, „The Nation“, u: Gopal Balakrishnan, *Mapping the Nation: Introduced by Benedict Anderson*, Verso, London – Brooklyn, 2012., str. 51.

Upravo se po svome uvjerenju o krvnome srodstvu etnička zajednica odvaja od neumitne upućenosti na neko određeno kulturno naslijeđe, iako je svaka sudbinski vezana upravo za određeni kulturni *Gestalt* i bez njega gotovo nezamisliva. Etnička zajednica jest upravo ona zajednica koja može preživjeti svaku promjenu svoga kulturnog, religijskog, političkog *Gestalt*-a, ma kako ta promjena radikalna bila, a jedino i najvažnije opravdanje da to može učiniti jest upravo svrha preživljavanja zajednice živućih kao upravo te određene zajednice. Zato se može reći da je to zajednica koja je sudbinski vezana za jedan određeni svjetonazor, skup vjerovanja i običaja, za ono što Anthony Smith naziva „mit-simbol kompleks“,⁵ ali to je također zajednica koja nije zainteresirana, pogotovo ne sudbinski, da zbog očuvanja takva naslijeđa regrutira nove članove na temelju njihova slobodnog izbora takve vrste duhovnoga opredjeljenja. *Nezamislivo je da bilo koja zajednica osim etničke zajednice na duži rok preživi odustajanje od svog duhovnog ili kulturnog oblika koji je oduvijek čini onim što ona jest.* Prema tome ono što izvjesnu zajednicu čini etničkom upravo je ova moć ili potreba *pukoga preživljavanja* koja se postavlja s onu stranu svakoga određenog kulturnog sadržaja, ma koliko dubok i trajan pečat on na nju ostavio. Nije dovoljno reći da kada izvjesna društvena grupa usvoji izvjestan simbolički kompleks koji se može ponašati kao trajno kulturno naslijeđe – ona postaje etničkom. Ma koliko bio snažan povratni utjecaj toga kompleksa na društveno biće te grupe, a to će reći koliko god bilo izraženo zajedništvo kao solidarnost onih koji se zalažu ili vjeruju u istu stvar, to još nije dovoljno da tu zajednicu pretvori u etničku. Možemo imati i uzorni oblik zajedništva i čvrstu inkorporiranost nekoga kulturnog oblika u tkivo toga zajedništva, pa čak i trajanje kroz nekoliko generacija toga kulturnog oblika u zajednici koju je upravo učinio zajednicom, a da opet ne možemo govoriti u etničkome obliku zajedništva.

Za etničku zajednicu potrebna je ne samo (a) društvena grupa veoma izražene međusobne solidarnosti, zajednica u uzoritom smislu, i ne samo (b) kulturni sadržaj koji se može prenositi kao kulturno naslijeđe karakteristično za samo tu zajednicu nego i (c) duboko uvjerenje o međusobnome srodstvu članova te zajednice. Prva su dva dovoljni uvjeti, a samo je treći nužni uvjet. Od drugih zajednica *à la longue durée* etnička zajednica razlikuje se upravo po svome uvjerenju u srodstvo na temelju zajedničkoga podrijetla. Ako za neku etničku zajednicu nije teško pokazati da je to iluzorno uvjerenje, to onda ne znači da je to iluzorna zajednica, da je njezino zajedništvo fiktivno.

⁵ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishers, Oxford, Massachusetts, 1986., str. 60 *et passim*.

O kakvu je obliku srodstva tu riječ? Ono je, ako bi se uzelo ozbiljno u svome doslovnom značenju, veoma daleko srodstvo čije se *pretpostavljene*, veoma tanušne niti uzimaju kao čvrsti lanci najbližih unutar obiteljskih veza: bratstva i sinovstva, prije svega. Dakako, srodstvo koje sebi pripisuje čitav jedan narod ne može se održati bez posredovanja izvjesnoga kulturnog oblika. Upravo je taj oblik ono što čini mogućim i osigurava takvo srodničko povezivanje. Kao što je pokazala etnologija, čak i u prvobitnim, najelementarnijim oblicima srodstva nipošto nije riječ o nekakvim prirodnim vezama, nego o raznovrsnim simboličkim modelima koje takvu „prirodnom povezivanju“ nude različiti kulturni obrasci.⁶ Odatle nije bilo teško zaključiti, poput Jacquesa Derride, da je filijacija, čak i kada je riječ o najbližim, najneposrednije iskušanim srodničkim odnosima, u načelu fiktivna.

Etničko srodstvo se ne može održati bez nekoga kulturnog oblika, onoga što zovemo etničkom kulturom, ali taj se *Gestalt* ne može poistovjetiti sa srodstvom. Srodstvo nije tek puki efekt koji proizvodi određeni kulturni oblik koji je trajno inkorporiran u svijesti određene grupe ljudi. Važno je uvidjeti kako izvjesno kulturno naslijeđe funkcionira kao „genetsko naslijeđe“ ili, točnije, kako se najvažniji cilj etničkoga zajedništva ostvaruje kroz čvrsto nalijeganje nekoga kolektiva kao „životne supstancije“ uz čvrstu i trajnu ljušturu nekoga kulturnog oblika. Samo se u etničkome obliku zajedništva zajednica na nesvodiv, bitan način pojavljuje kao izvjesna *životna zajednica* koja teži besmrtnosti, kao živa tjelesnost koja se služi duhovnim sadržajima⁷ da bi vječno ostala *u životu*. Određena kultura, etnički shvaćena i protumačena, svagda ima partikularne crte i uvijek je podređena svrhama preživljavanja, a to znači u svakome lokalnom kontekstu koegzistencije s drugim etničkim zajednicama ona treba biti dovoljno bogata i trajna (da bi se mogla neprekidno razvijati i njegovati, kao kakva agrikultura⁸).

Ako je etnička zajednica u bitnome smislu životna zajednica, zajednica ovozemaljskoga života, onda je njezina tjelesnost ono što se ne smije previdjeti. U povodu etničke zajednice treba govoriti *o životnome tijelu zajednice ili o zajedničkom životnom tijelu*. U modernome dobu obično se govori o demografskome biću ili brojnom

⁶ Claude Lévi Strauss, *Les Structures élémentaires de la parenté*, Mouton, La Haye, 1967. Ako se treba u najkraćem odrediti u čemu je novost tumačenja ovoga francuskog etnologa, onda bi se moglo reći da je on pokazao da „biološka veza najprije postaje, u svakom ljudskom društvu, društvena veza, a to će reći veza koju grupa definira i kontrolira.“ Usp. Marcel Hénaff, *Claude Lévi-Strauss et l'anthropologie structurale*, Belfond, 1991., str. 146.

⁷ Upućujemo na Husserlov koncept duhom oživljene tjelesnosti: *geistige Leiblichkeit*. Usp. *Formale und transzendente Logik*, Husserliana Band XVII, Hg. von P. Janssen, Den Haag, 1974., str. 25.

⁸ O etničkoj kulturi kao agrikulturi vidi Ugo Vlaisavljević, *Rat kao najveći kulturni događaj*, Maunafe Publishing, Sarajevo, str. 35 i dalje.

stanju zajednice, pri čemu se kod onih koji zastupaju „vitalne interese etničke zajednice“ fantazma o *glomaznom biološkom tijelu zajednice*, u koje su inkorporirana tijela i životi, živa tijela svih njezinih pripadnika, često uzima kao da predstavlja nešto stvarno postojeće. Uostalom, ako se doista zastupaju najvažniji interesi neke etničke skupine, kako se to u novijem dobu radi u političkim forumima, onda ti interesi mogu biti samo „vitalni“ jer je riječ o životnim zajednicama kojima je prije i iznad svega stalo do njihova *preživljavanja*. *Etnopolitika stoga nije ništa drugo nego politika koja brine o opstanku i rastu zajednica, neodvojivom od njihova duhovnog procvata.*

Međutim kontinuitet života neke zajednice, njezin transgeneracijski opstanak, može biti osiguran samo preko nekoga postojanog i trajnog kulturnog oblika. Veliko biološko tijelo, poput puževa gologa tijela, mora ući u kućicu simboličkih formi i sadržaja. Etnička zajednica, da bi preživjela (kao izvjesna zajednička tjelesnost), mora imati svoju dušu ili duh. Tu dušu ili taj duh prepoznajemo kao kolektivnu samosvijest koja je u posjedu izvjesne kulture koju s njezine strane prepoznajemo kao etničku. A takvom je prepoznajemo samo onda kada nudi pouzdano okrilje, sigurno sklonište, za život koji bi da se održi kao zaseban i samosvojan.⁹ Etnička kultura jest stoga onaj kulturni oblik koji nudi mogućnost „partikularne identifikacije“ u oblikovanju sebstva pojedinaca. Taj oblik mora biti partikularan jer je oblik određene zajednice, prostor artikulacije njezine „moralne ontologije“, gradnje njezina kolektivnog sebstva.¹⁰ Drugim riječima, dvije etničke zajednice mogu dijeliti istu etničku kulturu, a da se ne pretvore u jednu etničku zajednicu. Ali to ne znači da jedna etnička zajednica ne može prisvojiti više od jedne etničke kulture u svome transgeneracijskom trajanju: upravo u cilju svoga preživljavanja ona se može odvažiti na radikalne promjene svoga etno-kulturnoga oblika tako da ga u dijakronijskome razmatranju možemo prepoznati kao dva odjelita oblika.

3. Imperijalni poredci i akulturacija

U ovome dijelu svijeta takvih preobrazbi nije nedostajalo, ali one se trebaju tumačiti isključivo na fonu dugotrajnih i postupnih promjena koje je nalagala borba za očuvanje kulturnoga identiteta pod vlašću velikih imperija koji su u svome kulturnom,

⁹ Kao što nam to uvjerljivo pokazuju lokalne etničke kulture koje svoju samosvojnost crpe iz religije, neka etnička zajednica može dijeliti s nekom drugom zajednicom gotovo isti kulturni oblik, ali pod uvjetom da su međusobno dovoljno udaljene – i da nisu u (etničkom) srodstvu. Etničko srodstvo, prema tome, nije puka posljedica usvajanja neke određene kulture.

¹⁰ Usp. Charles Taylor, *Sources of the Self, The Making of the Modern Identity*, Cambridge University Press, 1989., str. 29 i dalje.

političkom, državnom i drugom okrilju znali stoljećima držati lokalne etničke zajednice.¹¹ Glavna strategija preživljavanja u takvu stanju simboličke inkorporacije bila je tzv. „antagonistička akulturacija“.¹² Moćnomu stranom kulturnom utjecaju nije se moglo oduprijeti, ali istovremeno mu se ni po koju cijenu nije smjelo posve podleći. Budući da je riječ o borbi za preživljavanje u simboličkome univerzumu, preuzimanje stranoga kulturnog blaga moglo je ići čak dotle da ne ostane gotovo ništa od izvornoga kulturnog oblika podjarmljene etničke zajednice, ali je moralo ostati dovoljno makar prerađenih, distinktivno ili antagonistički postavljenih, kulturnih crta da ova zajednica ostane dovoljno drukčijom od one u koju je porinuta da bi uopće opstala.

Moglo bi se reći da su se lokalne etničke zajednice, koje su preživjele stoljeća svoje izloženosti ratnom istrebljenju i mirnodopskomu gubitku „duše“, veoma dobro uvještile u strategijama preživljavanja. Međutim moramo se čuvati od zapadanja u retrospektivnu iluziju. Možda tek s modernim dobom možemo te strategije poistovjetiti s *etno-politikom*.

S obzirom na milenijsku povijest imperijalnih osvajanja i inkorporacija u strane državne poretke i kulture, lokalne etničke zajednice u svome kolektivnom sebstvu ili karakterističnome kulturnom obliku imaju utisnute duboke tragove procesa akulturacije kojima su tako dugo i tako snažno bile izložene, svejedno jesu li ili nisu te akulturacije bile pretočene u antagonističke. Neka etnička zajednica može preživjeti iskušenja moćne i dugotrajne akulturacije pribjegavanjem krajnjemu obliku otpora, kao što je defenzivna izolacija, ali također može opstati kao zajednica usprkos želji većine svojih članova da budu asimilirani u dominantnu kulturu.¹³ Karakteristično je za lokalne etničke zajednice da svaka od njih ima iza sebe jednu prošlu imperijalnu kulturu prema kojoj osjeća najveći dug u oblikovanju svoga *etno-kulturnoga* identiteta. Ovaj povlašteni odnos je u bitnome smislu naknadan, podrazumijeva izvjesno *postimperijalno stanje* u kojem se sumiraju učinci akulturacije i to obično tako da služe kao oslonci strategijama antagonističke akulturacije u izlaženju na kraj s nekim drugim, aktualnim kulturnim utjecajima koji ugrožavaju opstanak etničke zajednice.¹⁴

¹¹ Ako je iznenadni osvajački pohod neke moćne armade mogao donijeti zlu sudbinu potpunoga istrebljenja nekoj lokalnoj etničkoj zajednici, postupno i neprimjetno gubljenje najvažnijih crta njezine etničke kulture (kroz akulturaciju) u doba dugih razdoblja mira pod stranom vlašću nije najavljivalo ništa bolju sudbinu. Kao što je za male narode eksterminacija najveća opasnost rata, tako su akulturacija i asimilacija najveće opasnosti mira.

¹² Usp. George Devereux – Edwin M. Loeb, „Antagonistic Acculturation“, *American Sociological Review*, 8 (1943.), str. 133-147.

¹³ Usp. Raymond H. C Teske Jr. – Bardin H. Nelson, „Acculturation and Assimilation: A Clarification“, *American Ethnologist*, 1-2 (1974.), str. 351-367.

¹⁴ U. Vlaisavljević, „La constitution guerrière des petites nations des Balkans ou ‘Qui s’agit-il de

Bez obzira na to kako je bio dočekan od lokalnih etničkih zajednica, svaki iole trajniji strani poredak, a on je po definiciji bio imperijalan, ostavio je duboke tragove u genealogiji identiteta tih zajednica. Od trenutka upada moćnih stranaca do trenutka njihova odlaska, u taj vremenski razmak, pod uvjetom da je bio dovoljno dug, makar nekoliko desetljeća, upisane su značajne metamorfoze etničkih sebstava, upečatljive i neizbrisive kao godovi na panju.

4. Etničko ime: tri skupine vlastitih imena

No, kako dakle etnička zajednica može trajati kao jedna ista, sačuvati svoj identitet usprkos svim metamorfozama kroz koje prolazi? Ako je određena svojim temeljnim kulturnim oblikom u kojem se stalno iznova bilježi kakva je ona, kako onda usprkos radikalnoj promjeni svoga kulturnog oblika, a to se događa onda kada preuzimanje drukčijega kulturnog oblika izgleda kao usvajanje tuđega etničkog identiteta, etnička zajednica može trajati kao jedna ista zajednica? Ovdje nam može biti od pomoći razlika, koju je uveo Devereux, između etničkoga identiteta i etničke ličnosti.¹⁵ Etnički identitet može trajati i opstati kao puka oznaka identiteta, bez ikakva ili s one strane bilo kakva sadržaja. Za etnički identitet potrebna je genealoška postojanost oznake, a to je postojanost etničkoga imena. Etničko srodstvo stoga se pokazuje kao srodstvo po imenu. Neka etnička zajednica osigurala je svoje preživljavanje usprkos svim mijenama svojih kulturnih oblika – a to su po definiciji upravo oni oblici koji je čuvaju od nestanka, kojima je povjerala svoj život – onda i samo onda kada je u mogućnosti da sebi i svojim članovima pribavi imena koja su upravo markeri pripadnosti toj i samo toj zajednici (dakako, uvijek u kontekstu međuodnosa s najbližim etničkim zajednicama, sa svojim „značajnim Drugima“).

Bošnjaci, Hrvati i Srbi u Bosni i Hercegovini pokazuju se kao tri etničke zajednice jer ispunjavaju tipične uvjete etničkoga zajedništva. Prvi i najvažniji uvjet jest da se ponašaju kao tri srodničke skupine i to na temelju sposobnosti svojih članova da svoju filijaciju grade i dokazuju posežući za riznicom oznaka kakvu im nudi jedna od triju familija vlastitih imena. *Postoje tri etničke skupine jer postoje bošnjačka, hrvatska i srpska vlastita imena.* Transgeneracijsko pridržavanje u raspodjeli i korištenju tih antroponimskih skupina posvjedočeno je u *endogamijskoj disciplini očuvanoj kroz stoljeća.* Postojanje triju skupova vlastitih imena jest ono što osigurava trajni život ovim

réconcilier en Bosnie-Herzégovine?’ – The War Constitution of the Small Nations of the Balkans, or ‘Who is to be reconciled in Bosnia and Herzegovina?’“, *Transeuropéennes*, Paris, br. 14/15, str. 125-141.

¹⁵ Usp. G. Devereux, n. dj.

etničkim zajednicama, pod uvjetom da se većina članova svake skupine pridržava pravila takve klasifikacije, a to prije svega podrazumijeva disciplinu u imenovanju novorođenčeta. Razlikovanje jednih od drugih na temelju vlastitoga imena važnije je od razlikovanja na temelju vjere, običaja, jezika ili svjetonazora. Međutim ovaj prioritet može se ustvrditi samo načelno, na apstraktan način, a i to samo ako se unaprijed prihvati uvjetovanost etničkoga imenovanja vjernošću onim kulturnim sadržajima koji nose oznake takve vrste imenovanja.

Ako se određena osoba drži svojih običaja i vjere, čuvat će i koristiti određenu matricu etničkoga imenovanja koja mu je doznačena upravo tim oblikom etničke kulture. Jer što bi drugo mogao biti motiv takve discipline imenovanja, tj. takva načina održavanja etničkoga srodstva? Uostalom, to na najbolji način dokazuje sljedeći povijesni uvid: kada god bi došlo do popuštanja vjernosti članova određene etničke zajednice prema svomu dominantnom kulturnom obliku, prema glavnim sadržajima svoje etničke kulture, došlo bi do popuštanja discipline u korištenju kanoniziranoga etničkog imenovanja, a to znači do labavljenja međusobnih srodničkih veza.

Pa ipak, prioritet etničkoga imena, tj. filijacije nad partikularnom etničkom kulturom, ustanovljuje se upravo pred načelnom mogućnošću samo ove vrste zajednice da raskine svoju vezu sa svakim kulturnim oblikom, iako je ova veza ustanovljena kao životna i sudbinska. Samo ova vrsta zajednice može takvo nešto preživjeti. I samo pred tom mogućnošću ispituje se je li neka zajednica uistinu etnička. To ne znači da neka zajednica upravo kao etnička, tj. kao zajednica po srodstvu, kao neka „prirodna zajednica“, prethodi svakom svom oblikovanju u vidu neke kulturne zajednice. Nipošto tu nije implicirana pretpostavka o prvobitnome postojanju neke srodničke skupine koja tek naknadno poseže za nekim „mit-simbol kompleksom“ po kojem postaje prepoznatljiva, da bi to zajedništvo u kulturi (u znanju, u vjerovanju, u ponašanju) onda doista moglo biti protumačeno kao etničko. To bi značilo pobrkati etnički identitet s etničkim srodstvom i doista povjerovati u etničko srodstvo.¹⁶ Međutim ništa manja zabluda nije povjerovati u trajnu i bitno nepromjenjivu vezu etničkoga identiteta i određenoga kulturnog oblika. To bi značilo pobrkati etnički identitet i etničku kulturu. Nasuprot takvim stavovima lako možemo pretpostaviti da je negdje na početku genealogije neke etničke zajednice stajala skupina ljudi koji

¹⁶ Tako na primjer Max Weber definira etničku zajednicu na temelju „subjektivnoga vjerovanja“ u „zajedničko porijeklo... bez obzira na to da li postoje objektivne krvne povezanosti“. Max Weber, „Ethnic Groups“, u: M. Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*, Guenther Roth – Claus Wittich (ur.), Bedminster Press, New York, 1968., str. 389; navedeno prema: Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1985., str. 53.

su se priklonili izvjesnomu svjetonazoru, usvojili izvjesno vjerovanje, prihvatili neku kulturu ili religiju. Takvo opredjeljenje moglo se pokazati sudbinskim za te ljude: međusobno ih približiti, sroditi ih u dobru i zlu, okupiti u čvrstu zajednicu. Međutim tek kada usvojeni kulturni oblik postane obrazac uspostavljanja međusobnih srodničkih odnosa, kada privrženost jednoj kulturi bude upisana u lance filijacije, tek tada jedna zajednica određenih ponašanja, praksi i znanja postaje etničkom. Preduvjet za to je, vjerojatno, da privrženost jednom kulturnom obliku odredi živote nekoliko generacija izvjesne skupine, koju upravo ta privrženost čini skupinom pa da iz te sudbinske upućenosti nastane zajedništvo po (kvazi)srodstvu. Čim privrženost jednom kulturnom obliku naloži uspostavljanje srodničkih veza među onima koji je gaje, pred nama se ukazuje etnička zajednica. Bez prethodnoga iskušavanja zajedničke sudbine, i to na najgori način, kroz smrtna neprijateljstva s onima koji određuju takvu sudbinu, pogotovo u suočavanju s opasnošću istrebljenja, takav nalog ne bi bio vjerodostojan.

5. Vjerska zajednica kao srodnička skupina

Ono što zasigurno znamo iz prošlosti Bosne i Hercegovine jest da je pripadnost određenoj religiji okupila izvjesne ljude i odredila im zasebnu sudbinu, i to ne samo sudbinu vjerske zajednice nego sudbinu etničke zajednice. Sudbina o kojoj je riječ je etnička, a ne tek vjerska, po tome što je vjernička zajednica kroz nedaće i iskušenja povijesti, a to su prije svega suočavanja s prijetnjama njezina nestanka, prolazila *kao srodnička skupina*. Ovdje treba inzistirati na razlici vjersko/etničko, iako je ona posve suptilna: tri naroda o kojima se u novije doba govori kao o „konstitutivnim narodima“ Bosne i Hercegovine, sve obrate sudbine koje su iskusili kroz stoljeća ispaštali su kao etničke skupine, ali im je ona bila dosuđivana ponajprije kao vjerskim zajednicama. Ustrajavanje u određenoj vjeri iz generacije u generaciju, iz stoljeća u stoljeće, učinilo je da određene skupine, upravo kao vjerske zajednice, dožive određenu sudbinu. Etnička preobrazba konfesionalne pripadnosti moguća je samo ako vjersko opredjeljenje određenoj zajednici daruje mogućnost preživljavanja kroz generacije, ali je jednako tako izlaže i opasnosti istrebljenja. Vezujući svoju sudbinu uz određenu vjeru, zajednica kao zajednica može iskusiti smrtnu ugroženost kao što može gajiti nadu u vječni život.

Međutim da bi određena religija mogla poslužiti u svrhe etničke identifikacije, da bi mogla djelovati kao etnička kultura, dakle kao *poseban* kulturni oblik uz koji se sudbonosno vezuje određeni kolektivni život, bilo je potrebno da se religija kao

religija pojavi kao partikularna religija, jedna među drugima, te da se u njoj vidi daleko više od ispovijedanja i prakticiranja vjere, a to znači da se pojavi kao određena kultura, kao određeni poredak vrijednosti i obrazac ponašanja, čak kao određeni državni i politički poredak. Ova su dva preduvjeta na egzemplaran način bila ispunjena u Bosni i Hercegovini tijekom posljednjih nekoliko stoljeća: a) uz tri monoteističke religije prirasle su i oblikovale se tri zajednice preživljavanja tako da je svaka (univerzalistička, monoteistička) religija dobila svoj partikularni oblik (kao „naša“ nasuprot „njihovoj“ vjeri); b) sve tri religije su „uvezene“ kroz imperijalna osvajanja i stoljećima iskušavane kao izvjesne kulture, državni poredci, duhovni svjetovi *stranaca* koji upravljaju ovozemaljskim svijetom i određuju njegovu sudbinu.

Ne može se dokučiti priroda etničkoga identiteta neke zajednice bez njezina odnosa prema Značajnim Drugima. U ovome kontekstu to su susjedi, prije svega oni najbliži, druge etničke zajednice. Ali to su također i moćni uljezi: imperijalni osvajači koji su se na duže vrijeme nastanili u ovome dijelu svijeta pa tako i sami ušli u mreže konstitutivnih (sudbonosnih) međuetničkih odnosa. Upravo je vjera bila ta koja je kroz stoljeća određivala karakter međusobnih odnosa onih zajednica koje su se odupirale osekama i plimama imperijalne prisutnosti.¹⁷ Najkrupnijim i najtrajnijim pokazale su se tri zajednice, i to upravo kao zajednice katolika, pravoslavaca i muslimana.¹⁸ No isto tako su i daleki stranci, koji su se mačem probili do najbližega susjedstva, u radijus lokalnoga suživota ulazili kao etničke zajednice određene vjerom.

Položaj lokalnoga stanovništva u svakome novom imperijalnom poretku bio je sudbonosno određen vjerom. Tri vjere su imale različite „valencije“, kapacitete povezivanja s vjerskom i političkom kulturom došljaka: mogle su s njome biti nekompatibilne ili kompatibilne u manjoj ili većoj mjeri. S promjenom imperijalnoga režima, zajednica koja je bila miljenik sudbine mogla se odjednom suočiti s njezinom

¹⁷ Ova metaforika je Walzerova, a ovaj je autor koristi kada ukazuje na važnu ulogu koju je u konstituciji kolektivnoga identiteta izvjesnih naroda igrala strana imperijalna vlast. Vidi o tome Michael Walzer, *On Toleration*, Yale University Press, New Haven and London, 1997., str. 14 i dalje.

¹⁸ Etniciziranost vjerskih zajednica smješta ovaj naš lokalni kontekst „izvan Zapada“ ili na njegove margine:

„Moderno zapadnjačko stanovište glasi da je religija izraz volje ili opredjeljenja, čin vjere. Kao odgođeni rezultat reformacije i direktan rezultat prosvjetiteljstva i Francuske revolucije, priznato je pravo pojedincu da može izabrati svoju religiju. Religija je prešla u područje pripadnosti koje se mogu prihvatiti ili odbaciti prema vlastitoj volji. Pa i tada se većina ljudi poistovjećuje sa religijom koja im je dodijeljena po rođenju. Izvan Zapada je religija ostala pripadnost koja se nekome izvana pripisuje (*ascriptive affiliation*). Za mnoge grupe religija nije stvar vjerovanja nego dani, integralni dio njihovog identiteta, a za neke i neuklonjiva komponenta njihovog osjećanja srodnosti.“ D. L. Horowitz, n. dj., str. 50.

opakošću. Upravo su takve *sudbonosne međureligijske relacije*, između samih starosjedilaca, pa onda i njih prema pridošlim strancima, relacije koje su vezivale zajednice u dimenziji njihovih kolektivnih identiteta, učinile da svoje zajedništvo svaka od lokalnih vjerskih zajednica iskusi kao etničko. Sama činjenica da nije ni bilo drugoga oblika zajedništva koje je trajalo stoljećima i koje je bilo upisano u lance filijacije, ukazuje na njegovu etničku prirodu.

U analizi povijesne konstitucije bosanskohercegovačkoga etničkog zajedništva upravo je ključna stvar sagledati kako je konfesija upisana u grupnu genealogiju. Kako nam to naznačuje etimologija riječi genealogija, za *rodo-slovlje*, za bilježenje „plemenskoga“ srodstva, potrebno je slovo, oznaka koja se može prenositi s pokoljenja na pokoljenje. U slučaju metamorfoze vjerske pripadnosti u etničku (rodovsku, kvaziplemensku¹⁹) ili, svejedno, etničke pripadnosti u vjersku, neophodno je da markeri jedne budu ujedno i markeri druge pripadnosti. Budući da nema etničkoga sebstva bez etničkoga imena, onda je pretpostavka da su islam, katoličanstvo i pravoslavlje mogli ponuditi takva slova u računanju rodoslovlja. Bošnjaci, Hrvati i Srbi sačinjavaju tri etničke zajednice, koje preživljavaju kroz stoljeća kao skupine srodnika, ponajprije stoga što je pripadnost svakoga pojedinca svojoj zajednici mogla biti označena njegovim vlastitim imenom: i osobnim i familijarnim imenom. Tri etničke zajednice u simboličkome prostoru, koji je najvažniji za filijaciju, postoje kao

¹⁹ Važno je primijetiti kako je u samoj antropologiji, prije svega na engleskome govornom području, došlo do odustajanja od upotrebe termina „pleme“ u korist termina „etnička grupa“. Sljedeći citat je poučan u našem kontekstu:

„Ova promjena u terminologiji implicira više nego puku zamjenu jedne riječi drugom. Naime, upotreba termina ‘etnička grupa’ sugerira kontakt i međuodnos. Govoriti o etničkoj grupi u potpunoj izolaciji je apsurdno: kao da govorimo o zvuku jedne ruke koja plješće. Etničke grupe po definiciji ostaju manje ili više odijeljene, no one su svjesne članova drugih etničkih grupa i u kontaktu sa s njima. Štoviše, ove grupe ili kategorije su u izvjesnom smislu *stvorene* putem samog tog kontakta. Grupni identiteti moraju uvijek biti definirani u odnosu prema onome što oni nisu – drugim riječima, u odnosu sa ne-članovima grupe.

Terminološki prijelaz od ‘plemena’ ka ‘etničkoj grupi’ može također ublažiti ili čak prevazići etnocentričnu ili eurocentričnu pristranost zbog koje su antropolozi često bili optuživani da je potajno provode. Kada govorimo o plemenima, implicitno uvodimo oštru, kvalitativnu distinkciju između nas i ljudi koje proučavamo; ova distinkcija općenito odgovara distinkciji između modernih i tradicionalnih ili takozvanih primitivnih društava. Ako umjesto toga govorimo o etničkim grupama i kategorijama, takva oštra distinkcija postaje teško održiva. Virtualno svako ljudsko biće pripada nekoj etničkoj grupi, svejedno da li on ili ona žive u Europi, Melaneziji ili Centralnoj Americi. Nalazimo etničke grupe u engleskim gradovima, u bolivijским selima i gorskim predjelima Nove Gvineje. Sami antropolozi pripadaju etničkim grupama i nacijama. Štoviše, pojmovi i modeli koji se koriste u proučavanjima etniciteta često mogu biti primijenjeni u modernim kao i u nemodernim kontekstima, u zapadnjačkim kao i u nezapadnjačkim društvima.“ Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London – Sterling, Virginia, 2002., str. 11.

tri familije vlastitih imena.²⁰ A ta tri skupa etničkih oznaka, koje se prenose sa starih na mlade, s mrtvih na žive, priskrbljena su iz semiotičkih rezervoara svetih tekstova i imperijalnih kultura koje su bile njima obilježene. U susretu s neznancem saznat ćemo kojoj zajednici pripada već po njegovu imenu: to je uglavnom pouzdan marker njegova kolektivnog identiteta (u slučaju nepouzdanе indikacije najčešće je već dopuna s imenom oca dovoljna). A kada nas ime uputi na svoje mjesto u raspodjeli skupova imena – dakako, familijarno ime na pouzdaniji način raskriva genealošku pozadinu pojedinca – vidjet ćemo da je to mjesto podudaranja konfesije s etničkim srodstvom. Indikacija preko vlastitoga imena upućuje na mjesto gdje su katolik i Hrvat, musliman i Bošnjak, Srbin i pravoslavac jedno isto sebstvo zajednice. Nema sumnje da ovakva dvojnost glavnih markera identiteta ostavlja vrlo tijesan prostor za individualne izbore, za upisivanje vlastitoga identiteta pojedinca u genealoške lance. Može li se biti katolik, a da se ne bude Hrvat; musliman, a da se ne bude Bošnjak; pravoslavac, a da se ne bude Srbin? I obratno, može li se biti Hrvat, a da se ne bude katolik; Bošnjak, a da se ne bude musliman; pravoslavac, a da se ne bude Srbin? Dakako, sve se može biti na svaki način, ali su sudbine, kolektivne sudbine glavnih bosanskohercegovačkih zajednica nametnule i učvrstile takvo povezivanje spram kojega se drukčije konstrukcije zajedničkih i individualnih sebstava pokazuju kao iznimke i osipanja. Budući da je povezivanje religijskoga i etničkoga genealoško, pripadnost etničkoj zajednici ne podrazumijeva prakticiranje određenoga vjerskog kulta, ali marker etničkoga identiteta indicira da je neki predak u familiji bio vjernik (upravo one religije oko koje je skrojen etnički identitet) i da je svoje vjersko opredjeljenje na sudbonosan način utisnuo u imena svojih nasljednika. Budući da religija pruža i kod jednih i kod drugih i kod trećih kulturni oblik etničkoga identiteta, glavni amblem etničke kulture, onda poziv na prakticiranje vjere praotaca znači poziv na čuvanje i njegovanje vlastitoga etničkog identiteta, na iskazivanje privrženosti vlastitoj zajednici i njezinoj kulturnoj baštini. Povratak religije u novijem dobu upravo je bio obilježen takvim pozivima i javno iskazanim sumnjama da je manjak vjere znak odrođivanja i lošega morala pojedinca.

Važan fenomen koji se javlja kao posljedica ove podudarnosti etničkoga i konfesionalnog jest svojevrсна doznačenost vjere praotaca svojim potomcima. Ako je vjera upisana u lance filijacije, onda to znači da se ona može, dokle god traje etnički identitet, *deaktivirati* i *reaktivirati*. Potomak koji izgubi vjeru kao nevjernik ne gubi

²⁰ U. Vlaisavljević, „Trois langues ou trois familles de noms propres d'une même langue?“, u: Christiane Montécot – Vladimir Osipov – Sophie Vassilako (ur.), *Autour du nom propre*, Cahiers balkaniques 32, Publications Langues'o, 2001., str. 193-208.

bilo koju vjeru, nego upravo *svoju* vjeru, onu koja mu je kroz veze njegova familijarnoga srodstva doznačena. Može se zamisliti da je u nekome dužem razdoblju, kao što je to bilo u doba militantnoga ateizma titovskoga režima, čak i nekoliko generacija „izašlo iz vjere“. No genealoški lanci, ako i dalje dobro drže, zahvaljujući kontinuitetu familijarnoga imena, takva individualna opredjeljenja premošćuju kao *privremena utrnuća*. U takvim „praznim“ genealoškim karikama ne gubi se veza s pretkom: niti etnička niti vjerska. Zato što i dalje ostaje zajamčena mogućnost da će neki potomak reaktivirati svoju dvostruku pripadnost: vratiti se u pravu vjeru. Tek bi možda preobraćanje u drugu vjeru moglo pokidati veze etničkoga srodstva i dovesti do kalemljenja na lozu druge zajednice koja je etnički vezana za tu vjeru. Doduše, takav učinak je moguć samo ako se promjena vjere odrazi na markere etničke pripadnosti, na nadijevanje vlastitih imena kod potomaka konvertita. Zato je preobraćanje u lokalnome kontekstu najveći grijeh jer je znak otpadništva i izdaje vlastite zajednice ili, još gore, najbliže rodbine.

Zaključak

Očito smo skloni da o tri etničke zajednice govorimo kao o Katolicima, Muslimanima i Pravoslavicima. Pisanje velikoga imena upućuje na etnicizaciju vjerske pripadnosti. Ne znači li to da za model etničke konstitucije uzimamo povijesnu sudbinu samo jedne etničke zajednice, naime Bošnjaka, koji su se donedavno upravo pisali kao Muslimani? Ne ukazuje li nam konstitutivna priroda drugih dviju zajednica na potrebu da proces gradnje dominantnoga kolektivnog identiteta upravo treba gledati na obrnut način: polazeći od etničkoga identiteta pratiti proces prisvajanje religije – kao naknadan i deriviran? U usporedbi sa Srbima i Hrvatima, izgleda da su Bošnjaci tek naknadan i posve nedavno došli do svoga etničkog imena, e da bi njime nadomjestili svoje vjersko ime. No, dokazuje li to doista prednost etničkoga nad konfesionalnim u povijesnoj gradnji zajedništva lokalnih zajednica? Prisvajanje etničkoga imena kod Srba i Hrvata nije teško dokazati, također je naknadan, i ostvareno je tek s veoma kasnim (19. stoljeće) buđenjem nacionalne samosvijesti pod utjecajem modernih ideologija. Čak i ako bi se moglo dokazati daleko ranije datiranje toga povezivanja, ono je očito slijedilo „vjersko pravilo“²¹: Upravo su se pravoslavci kao pravoslavci naknadan prepoznavali kao Srbi, a katolici kao Hrvati. Ako su muslimani mogli vjerovati kroz nekoliko generacija da su muslimani Srbi i muslimani Hrvati, to opet

²¹ Vidi o tome Ivo Banac, „Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: geneza dubrovačkog kruga Srba katolika“, u: I. Banac, *Raspad Jugoslavije*, Durieux, Zagreb, 2001., str. 67-80.

ne dokazuje primat (nekoga čisto) etničkoga nad vjerskim identitetom. To opet može biti posljedica naknadnoga etniciziranja vjerske pripadnosti, upornoga familijarnog pamćenja o nekome pretku koji je bio kršćanske vjere.

Dakako, ovdje, s ovom problematikom usporedne analize izvornosti i naknadnosti temeljnih komponenti lokalnih kolektivnih identiteta, ulazimo u samo središte spora koje ideolozi i kreatori etnopolitika svih triju naroda već odavno međusobno vode. Jalovost takvih diskusija nalikuje sporu: šta je starije – kokoš ili jaje? Pred neprozirnim dubinama vremena treba naći pouzdane orijentire ako se već nećemo prepustiti spekulacijama. Tomu može poslužiti izvjesno apriorno znanje o konstituciji kolektivnoga identiteta, kao i ono što nam iz daleke prošlosti iznosi „povijesno djelatna“²² kolektivna svijest.

Izvjesno je da u konstituciji svoga etničkog sebstva nijedna od triju zajednica nije u zaostatku. Već stoljećima sve tri imaju osiguranu filijaciju na temelju repozitorija jasno odijeljene i zaokružene familije vlastitih imena. Tako se njihovo zajedništvo stalno iznova gradi kao srodstvo. Također, ono što *a priori* znamo jest da je njihovo srodstvo moglo biti osigurano samo zahvaljujući trajnoj inkorporiranosti zajednice u izvjesnu ljušturu „mit-simbol kompleksa“. Kao takvi povijesno djelatni oblici već stoljećima pokazuju se religijske kulture, tako da nam iz bezdana prošlosti etničke zajednice – preko lanaca komunitarne genealogije – dolaze kao Katolici, Muslimani i Pravoslavci. Doduše, etničko srodstvo, koje je za neke *etno-političare* stvar evidencije, uzeto samo za sebe pothranjuje vjerovanje da zajednica postoji kao takva, s one strane svakoga kulturnog oblika i usprkos povijesnim mijenama, kao izvjesno „prirodno pra-sebstvo“.

Međutim kada god se etničko hoće odvojiti od religijskoga, od kulturnoga oblika koji mu nudi religija, ne uspijeva se pronaći neki dovoljno pouzdan zamjenski oblik. Tada se u pravilu postulira postojanje kolektivnoga biološkog tijela etnije, a to ne ide bez pozivanja, na izričit ili prešutan način, na izvjesnu rasnu teoriju. Neophodna intervencija ove teorije pokazuje da je nemoguće da etničko tijelo kao takvo preživljava stoljećima, pa da se onda naknadno prislanja uz izvjesnu etničku kulturu. Ako je na ovome tlu i postojalo neko izvorno etničko sebstvo, zajednica na temelju srodstva koja se održavala dugo vremena prije razdoblja usvajanja monoteističkih religija, nje-ga je upravo u njegovoj *pred-danosti* razgradila ta religijska kultura jer ga je vezala za sebe i to u obliku izvjesne imperijalne kulture.

²² Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, 3. Aufl., Tübingen, J. C. B. Mohr, 1972., str. 280 i dalje.

Svaka lokalna etnička kultura stoga je razgrađena, nipošto monolitna, nalik grozdu različitih kulturnih sadržaja koje izvjestan poseban kulturni oblik ipak drži na okupu. Svaka etnička zajednica nosi u svome kulturnom pamćenju slojeve različitih etničkih kultura koje su ustvari talozi nekadašnjih imperijalnih poredaka.²³ To znači da svaka od njih nudi svojim članovima više modela etničke ličnosti. Ako se ovi modeli mogu razvrstati po skupovima, to ne znači da se makar djelomice ne poklapaju.

Ove zajednice razlikuju se prije svega kao vjerske zajednice, mada im etnički karakter dopušta da u tom smislu budu posve virtualne ili „utrnute“, ali je zbog važnosti etničke kulture za etnički identitet točnije reći da su to trajno sačuvani ili ponovno djelomice oživljeni ostatci nekadašnjih imperijalnih poredaka koji su svojevremeno lokalnomu stanovništvu nametali akulturaciju silne snage pod okriljem ove ili one religije.

Doduše, kao što smo već zaključili, neku zajednicu prepoznamo kao etničku upravo po tome što je u načelu sposobna da se u nuždi svoga preživljavanja liši svoga dominantnog kulturnog oblika. Što će reći da ako je neka zajednica etnicizirana prije svega kao vjerska zajednica, ona može pretrpjeti i gubitak svoje religije pod uvjetom da je pritom u stanju sačuvati svoja etnička imena. Bošnjaci, na isti način kao i Hrvati i Srbi, ne bi nestali kao (etnička) zajednica ako bi pod izvjesnim okolnostima većinom postali nevjernici jer bi ih srodstvo po imenu i dalje držalo skupa. No, upravo to srodstvo po imenu bi, čak i za neka daleka pokoljenja, čuvalo islam, katoličanstvo i pravoslavlje kao nekakvu doznačenu pošiljku, kao religiju koja se naknadno može reaktivirati. S druge strane, da bi se rod i dalje bilježio u slova upravo te određene etnije, mora se ostati vjeran religijskim temeljima njezine kulture. Disciplinirano korištenje etničkoga imenika – kanona u nadijevanju imena članovima zajednice – nezamislivo je bez tim imenima adresirane etničke kulture.

²³ „Desupstancijalizacija etničkih grupa koju su izvršili socijalni antropolozi ostaje glavno otkriće i temeljno postignuće na koje se oslanjaju sva novija istraživanja o etnicitetu.(...) Ono što pripada djelokrugu etniciteta nisu empirijski uočljive kulturne razlike nego uvjeti u kojima su izvjesne kulturne razlike upotrebljene kao simboli diferencijacije između *in-group* i *out-group*. (...) Na temelju ove distinkcije između kulture i etniciteta općenito je prihvaćeno uvjerenje da je stupanj ukorijenjenosti etničkih identiteta u prethodnim kulturnim stvarnostima veoma varijabilan, tako da je svaka ‘etnička’ kultura u izvjesnoj mjeri ‘brocolage’. *Etnicitet nije ispražnjen od kulturnog sadržaja* (grupe nalaze ‘vješalice’ na koje ga mogu objesiti), *ali on također nikada nije prosti izraz neke već tu postojeće kulture*. On uvijek pretpostavlja proces odabira kulturnih crta koje izvjesni akteri sebi prisvajaju da bi od njih napravili kriterije pripadnosti nekoj etničkoj grupi.“ [Podvlačenja autora] Philippe Poutignat – Jocelyne Streiff-Fenart, *Théories de l’ethnicité*, PUF, Paris, 1999., str. 140-141.

ETHNIC IDENTITY AS A STRATEGIC SURVIVAL MODE

Abstract

The existence of three different ethnic communities in Bosnia and Herzegovina is connected to the strong influence of at least three past empires which determined special fate to their members. This crucial impact was a result of the process of (positive and negative) acculturation. Cultural influence of great empires that ruled à la longue durée neither could have been avoided nor completely succumbed to. In the turbulent history of this region, in which one imperial throne succeeded another, extermination and assimilation were constant death threats to collective survival.

Each ethnic group has its own preferred imperial reference, while simultaneously rejecting similar references of its neighboring communities. These ethnic groups differ because their choice of constituent imperial culture is not the same. What is a positive imperial impact for one ethnic community, sometime in the past adopted as a crucial element of its identity, is considered by the other two groups as negative and often quite destructive influence which has to be, eventually, dismissed.

Key words: ethnic identity, religious identity, empires, wars, acculturation, extermination, survival, fate, collective self